

REGIONÁLNE ROZDIELY V ŠTRUKTÚRE OBYVATEĽSTVA PODĽA NAJVVYŠŠIEHO DOSIAHNUTÉHO VZDELANIA A VNÚTORNÁ MIGRÁCIA NA SLOVENSKU

Branislav Šprocha

Abstrakt:

Populácia Slovenska je z viacerých aspektov výrazne heterogénna. Jeden z dôležitých regionálnych rozdielov spočíva v štruktúre obyvateľstva podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania. Ukazuje sa, že na Slovensku sa postupne vyformovali regióny vyznačujúce sa nadpriemernou vzdelanosťou štruktúrou a naopak oblasti s vysokým zastúpením najnižších vzdelanostných stupňov. Okrem toho sa potvrdzuje, že dôležitým faktorom ovplyvňujúcim tieto rozdiely je vnútorná migrácia.

Kľúčové slová: vzdelanostná štruktúra, okresy, vnútorná migrácia, Slovensko

1. Úvod

Jedným z dôležitých atribútov ľudského kapitálu je aj jeho regionálny rozmer. Vzhľadom na skutočnosť, že neexistuje možnosť ako kvantifikovať ľudský kapitál v širšom poňatí (pozri napr. Kameníček, 2003; Koubek, 2010; Porubčinová 2011), viaceré analýzy operujú s užším konceptom, ktorý zahŕňa meranie pomocou najvyššieho ukončeného vzdelania, prípadne priemerného počtu rokov strávených na vzdelávaní a pod. (pozri napr. Langhamrová, 2009; Langhamrová a kol., 2010). V prípade, že za účelom kvantifikácie ľudského kapitálu použijeme práve tento prístup, je potom tiež možné identifikovať a vysvetliť niektoré priestorové vzorce jeho rozloženia na Slovensku.

Obyvateľstvo Slovenska je z viacerých ekonomických, sociálnych, kultúrnych aj demografických hľadísk významne heterogénne. Táto skutočnosť sa prejavuje aj v prípade zloženia populácie podľa najvyššieho dokončeného vzdelania. Existujúce rozdiely sú výsledkom dlhodobého formovania, ktoré bolo podmienené veľkým množstvom faktorov. Na jednej strane to boli dostupnosť vzdelávacích inštitúcií, uplatnenie dosiahnutého vzdelania v praxi, na strane druhej veľkú úlohu zohrávalo tiež celkové postavenie regiónu v rámci Slovenska, jeho stupeň inklúzie alebo marginalizácie, historické smerovanie v predchádzajúcom období, tradície vo vzdelávaní, medzigeneračný prenos vzdelanostných dráh a v neposlednom rade tiež zastúpenie osôb, ktoré sa vo všeobecnosti vyznačujú nižšími

ašpiráciami na dokončenie vyšších stupňov vzdelávania (napr. Rómovia). Okrem toho veľmi dôležitý prvok pri formovaní vzdelanostnej štruktúry tvorila vnútorná migrácia.

2. Metodika práce a zdroje údajov

Pri analýze regionálnych rozdielov vzdelanostnej štruktúry sme narazili na niekoľko závažných problémov. Prvým je dostupnosť vhodných údajov. Najvyššie dosiahnuté vzdelanie sa síce zisťuje už od sčítania 1950, no okresné dáta nám boli dostupné až od roku 1970. Žiaľ, pre roky 1970 a 1980 sa ich nepodarilo získať v kombinácii s vekom, preto sme pre podrobnú charakteristiku vzdelanostných pomerov v okresoch Slovenska použili len údaje z posledných sčítaní 1991 a 2001.

K druhej problémovej oblasti patria zmeny územnosprávneho členenia. Medzi cenzami 1991 a 2001 došlo k významnej premene administratívneho usporiadania. Našťastie sme disponovali údajmi, ktoré umožňovali previesť údaje zo sčítania ľudu z roku 1991 na platné členenie z roku 2001. Takto upravené vstupy nielen ponúkajú analýzu vzdelanostnej štruktúry jednotlivých regionálnych celkov v rokoch 1991 a 2001, ale navyše umožňujú tiež pohľad na dynamiku zmien v intercenzálnom období.

Významnou premennou pri sledovaní vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva je vek, kedy sa predpokladá, že väčšina vzdelanostných dráh je už ukončená. Vo všeobecnosti sa najvyššie ukončené vzdelanie zisťuje u osôb starších 15 rokov. Vzdelanostná štruktúra takto vymedzenej populácie je však ovplyvnená dvomi závažnými skutočnosťami. Prvou je, že celková štruktúra obyvateľstva podľa najvyššieho dokončeného vzdelania je do určitej miery poznačená staršími vekovými skupinami, ktoré získavali svoje vzdelanie v predchádzajúcom období a často je výrazne nižšia, ako je tomu u mladších vekových skupín. Na druhej strane v posledných dvoch desaťročiach sme svedkami pomerne prudkého nárastu počtu študentov vysokých škôl a celkového zvyšovania vzdelanostnej úrovne v mladších vekových skupinách. Preto sú najmladšie vekové skupiny 15–19 a tiež 20–24 rokov čoraz viac ešte vekom, kedy vzdelanostné dráhy nie sú ukončené. Okrem toho treba podotknúť, že vek 15 rokov nepredstavuje v súčasnosti ani hranicu, kedy osoba skončí povinnú školskú dochádzku. Z tohto hľadiska ani tieto vekové skupiny nie sú vhodné pre ďalšiu analýzu, a preto sme pracovali len s vekom 25 rokov a viac. Horná hranica bola vymedzená vekom 64 rokov. Celkovo tak regionálny rozmer bol podrobený pohľadu vo veku 25–29 rokov, teda najmladšej vekovej skupine a vo veku 25–64 rokov ako skupine charakterizujúcej vzdelanostnú štruktúru celej relevantnej ekonomicky aktívnej populácie.

Okrem popisu a vysvetlenia jednotlivých regionálnych rozdielov sme pristúpili k vytvoreniu typológie okresov Slovenska podľa vybraných ukazovateľov charakterizujúcich ich vzdelanostnú štruktúru.

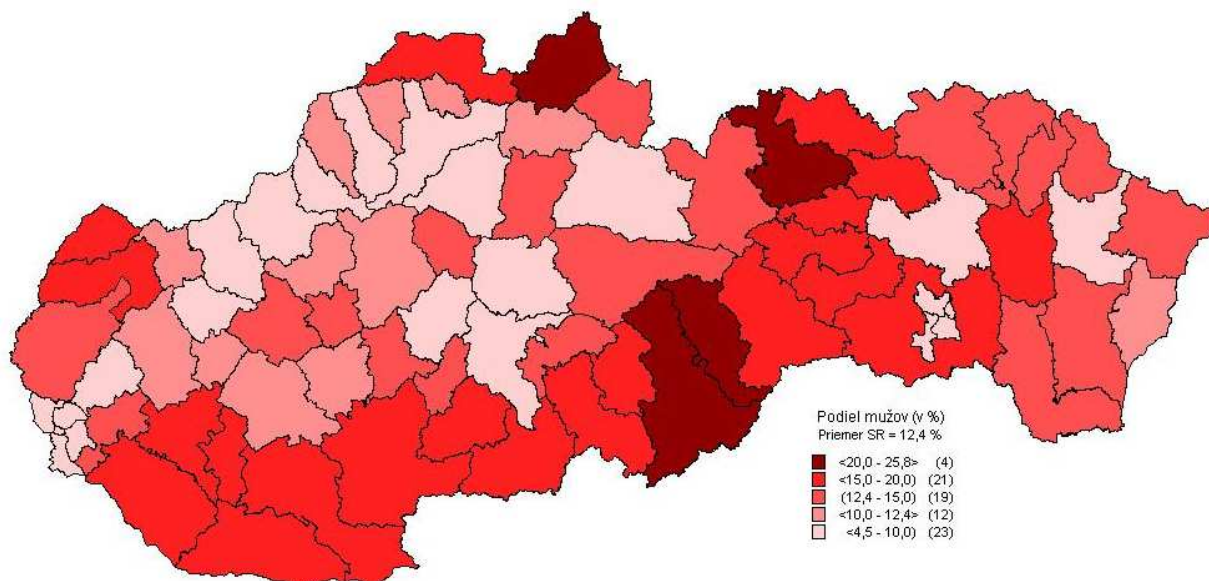
Na záver sme sa pokúsili o zhodnotenie vplyvu vnútornej migrácie na štruktúru obyvateľstva jednotlivých okresov podľa najvyššieho dokončeného vzdelania. Za týmto účelom boli použité údaje ŠÚ SR zo štatistického zisťovania migračného pohybu triedené podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania a veku za obdobie rokov 1996–2010.

3. Regionálne rozdiely v štruktúre osôb podľa najvyššieho dokončeného vzdelania vo veku 25–64 rokov

Podľa výsledkov sčítania obyvateľov 2001 tvorili muži vo veku 25–64 rokov so základným vzdelaním približne 12 %. Celkovo však až v 44 okresoch bolo zastúpenie osôb so základným vzdelaním vyššie ako tento celoslovenský priemer (obr. 1). Najvyšší podiel mali okresy južného Slovenska v páse od Dunajskej Stredy až po okres Košice – okolie, kde napríklad v okrese Rimavská Sobota a Revúca každý piaty muž mal len základné vzdelanie. Rovnako vysoké zastúpenie tohto typu vzdelania v mužskej populácii mali ďalšie okresy východného a severovýchodného Slovenska, ako napr. Vranov nad Topľou, Sabinov, Levoča, Stará Ľubovňa a Kežmarok. K regiónom s vysokým zastúpením mužov so základným vzdelaním patrili tiež severné okresy Čadca a Námestovo spolu so Skalicou na západe Slovenska.

Najnižší podiel osôb so základným vzdelaním dosahovali mestské okresy Bratislavy a Košíc. K nim sa pridala väčšina regiónov na Považí, ďalej okresy stredného Slovenska, a to Banská Bystrica, Žiar nad Hronom a Zvolen a tiež východoslovenské okresy s veľkými mestami Prešov a Humenné. V týchto okresoch pripadalo na 100 mužov vo veku 25–64 rokov len 10 osôb so základným vzdelaním.

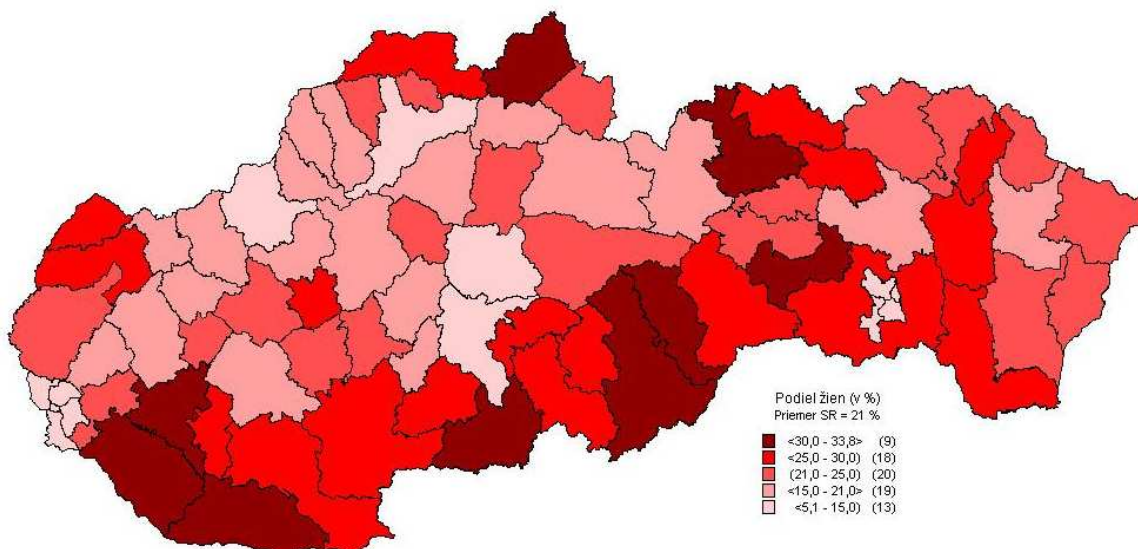
Obr. 1: Podiel mužov so základným vzdelaním vo veku 25–64 rokov v okresoch Slovenska, SODB 2001

Zdroj: SODB 2001, vlastné triedenie a výpočty

Veľmi podobný obrázok môžeme vidieť aj pri analýze regionálnych disproporcií v zastúpení žien so základným vzdelaním vo veku 25–64 rokov (obr. 2). Rovnako ako u mužov aj tu je zrejmé, že najviac osôb s najnižšou úrovňou vzdelania majú okresy južného Slovenska na hraniciach s Maďarskom, ďalej okresy Kežmarok, Stará Ľubovňa, Sabinov a regionálne celky na severe Čadca, Námestovo a západe Slovenska Skalica a Senica. Celkovo tak v deviatich okresoch bol podiel žien len so základným vzdelaním vyšší ako 30 % a v 25 regiónoch to bolo viac ako 25 %. Najmenšie zastúpenie mali ženy so základným vzdelaním v mestských okresoch Bratislavy, Košíc, v niektorých okresoch Považia a v Banskej Bystrici a Zvolene, kde tieto osoby nepredstavovali ani 15 %.

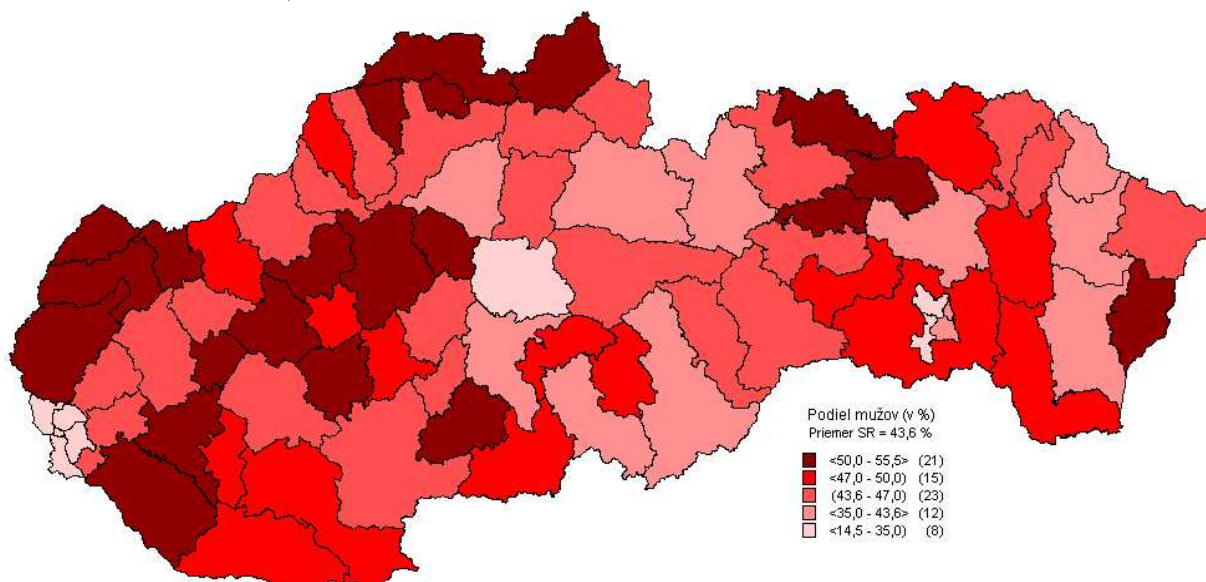
Obr. 2: Podiel žien so základným vzdelaním vo veku 25–64 rokov v okresoch Slovenska, SODB 2001

Zdroj: SODB 2001, vlastné triedenie a výpočty

Vysoká preferencia učňovského vzdelania spolu s určitým zvýhodňovaním robotníckych povolání počas minulého politického režimu a mzdovou nivelizáciou stáli za vznikom silnej skupiny osôb s neúplným stredným vzdelaním. Podľa výsledkov sčítania obyvateľov z roku 2001 predstavovali muži vo veku 25–64 rokov s dokončeným stredným vzdelaním bez maturity takmer 44 %. Ako je však možné vidieť na obr. 3 a 4, existovalo niekoľko regiónov, kde absolventi stredoškolského vzdelania bez maturitnej skúšky mali ešte väčšiu váhu. Viac ako polovica osôb s týmto typom vzdelania bola v 21 okresoch. Patrili k nim regióny na západe ako Malacky, Senica, Skalica, na severe Slovenska Bytča, Čadca, Kysucké Nové Mesto, Námestovo, na severovýchode Slovenska Stará Ľubovňa, Sabinov, Levoča a súvislý pás okresov od Dunajskej Stredy, cez Galantu, Hlohovec, Bánovce nad Bebravou, Topoľčany, Prievidzu až do Turčianskych Teplíc. Do tejto skupiny patrili tiež Sobrance a okres Krupina.

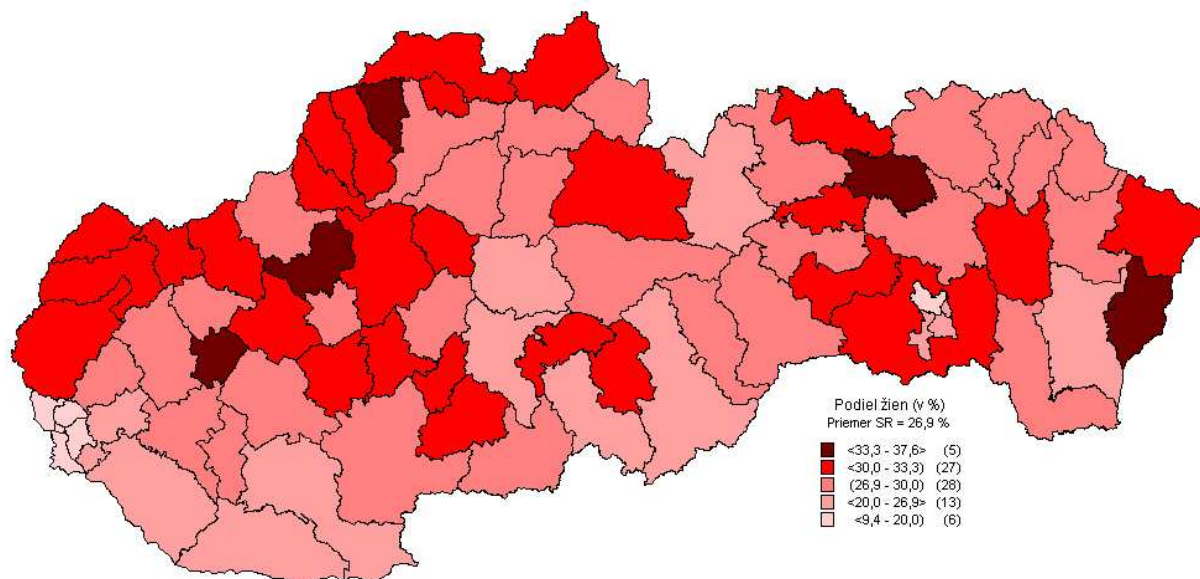
Obr. 3: Podiel mužov so stredoškolským vzdelaním bez maturity vo veku 25–64 rokov v okresoch Slovenska, SODB 2001

Zdroj: SODB 2001, vlastné triedenie a výpočty

U žien sa v minulom režime neúplné stredoškolské vzdelanie netešilo takej veľkej obľube, čoho výsledkom je aj celkovo nižšie zastúpenie tohto typu vzdelania. Celoslovenská priemerná hodnota predstavovala v roku 2001 vo veku 25–64 rokov necelých 27 %. Pod touto hranicou sa nachádzalo 19 okresov, pričom k nim patrili predovšetkým regióny Bratislavy a Košíc a ďalej niektoré okresy južného a stredného Slovenska (obr. 4). Na druhej strane stáli okresy západného Slovenska, Hornej Nitry a Považia a tiež severného a východného Slovenska.

Obr. 4: Podiel žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity vo veku 25–64 rokov v okresoch Slovenska, SODB 2001

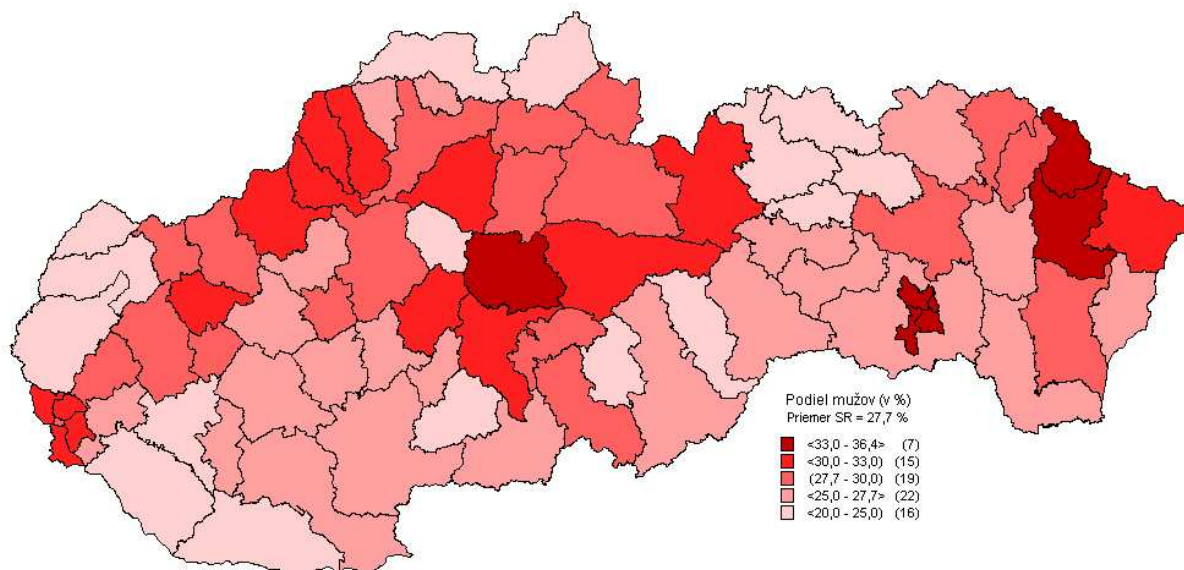

Zdroj: SODB 2001, vlastné triedenie a výpočty

Ako je zrejmé, najväčšie zastúpenie osôb tohto typu vzdelania mali okresy, kde sa v minulosti vytvorili vhodné podmienky pre rozvoj učňovských pracovných síl, pri priemyselných a poľnohospodárskych podnikoch. Na druhej strane niektoré z týchto regiónov sa vyznačujú tiež nadpriemerným zastúpením osôb so základným vzdelaním, čoho výsledkom je celková veľmi nízka vzdelanostná úroveň v týchto regiónoch.

Stredné vzdelanie s maturitou získalo na Slovensku vo veku 25–64 rokov priemerne necelých 28 % mužov a 38 % žien. Najväčšie zastúpenie týchto osôb v regionálnom pohľade bolo v najvýznamnejších hospodárskych centrách Slovenska (obr. 5 a 6). Tento stav vznikol nielen samotným vývojom vzdelanostnej štruktúry, ale veľkú úlohu v tomto procese zohrala tiež vnútorná migrácia, ktorej sa zúčastňovali predovšetkým osoby s vyšším stupňom vzdelania (pozri nižšie). V mestských okresoch Bratislavy a Košíc, v okrese Banská Bystrica a tiež niektorých okresoch Považia a východného Slovenska, kde centrami sú alebo boli veľké hospodárske centrá ako Žilina, Martin, Považská Bystrica, Dubnica nad Váhom, Trenčín a na východe Michalovce a Humenné. Okrem nich vyššie hodnoty mali tiež regióny stredného Slovenska v okolí Banskej Bystrice a to najmä Zvolen a Žiar nad Hronom.

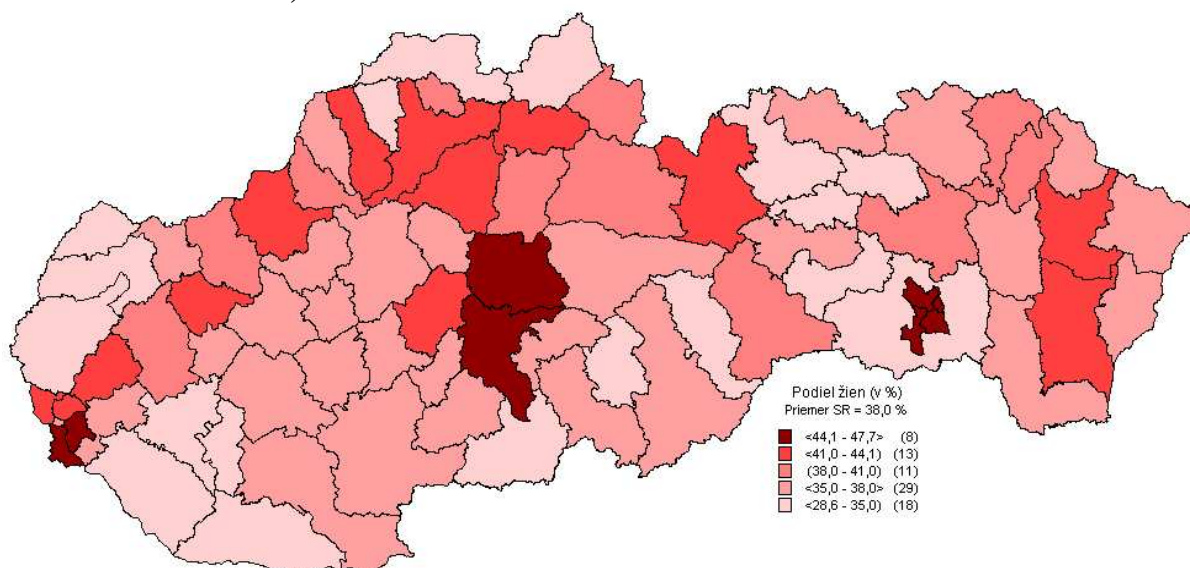
Obr. 5: Podiel mužov so stredoškolským vzdelaním s maturitou vo veku 25–64 rokov v okresoch Slovenska, SODB 2001

Zdroj: SODB 2001, vlastné triedenie a výpočty

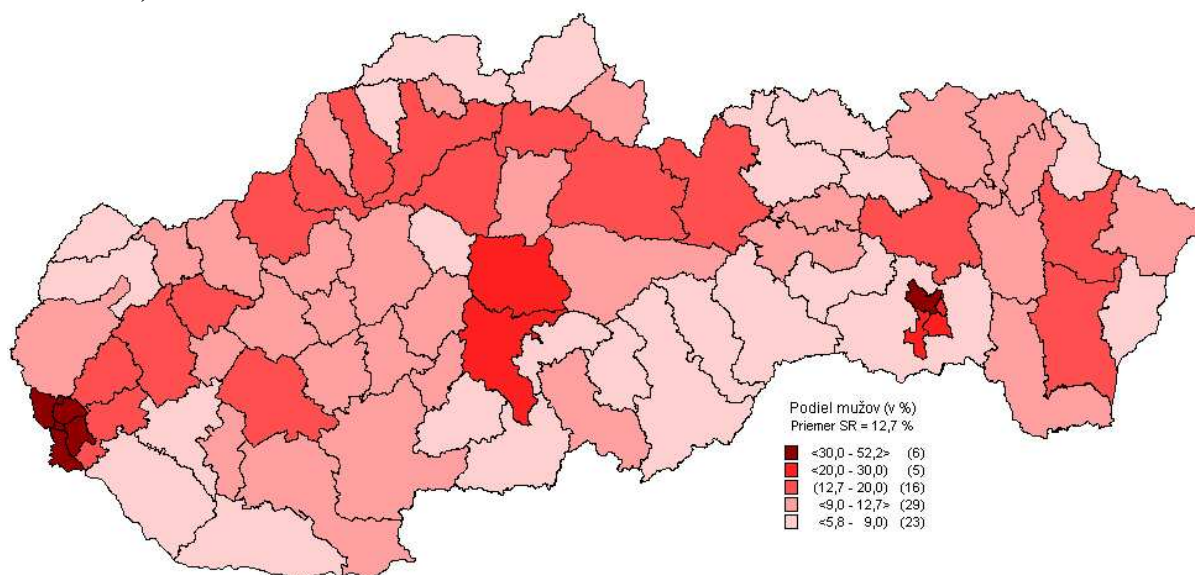
Najlepšie predpoklady pre dosiahnutie vysokoškolského vzdelania sa vytvorili práve v regiónoch, kde bol vyšší podiel osôb s úplným stredoškolským vzdelaním, v centrách vysokých škôl a tiež hospodárskych oblastiach, v ktorých vysokoškooláci mohli nájsť svoje uplatnenie. Z tohto hľadiska asi neprekvapí, že najväčšie zastúpenie osôb s vysokoškolským vzdelaním majú v mužskej i ženskej časti populácie vo veku 25–64 rokov takmer tie isté regióny, ako tomu bolo v prípade úplného stredoškolského vzdelania (obr. 7 a 8). Do popredia sa dostali okresy Bratislavy a Košíc, Banská Bystrica a Zvolen a tiež niektoré okresy Považia (najmä Trenčín, Žilina, Martin), ďalej Poprad a Prešov. Okrem toho vysoké zastúpenie vysokoškoolákov majú tiež Trnava, Piešťany, Senec a Pezinok.

Obr. 6: Podiel žien so stredoškolským vzdelaním s maturitou vo veku 25–64 rokov v okresoch Slovenska, SODB 2001

Zdroj: SODB 2001, vlastné triedenie a výpočty

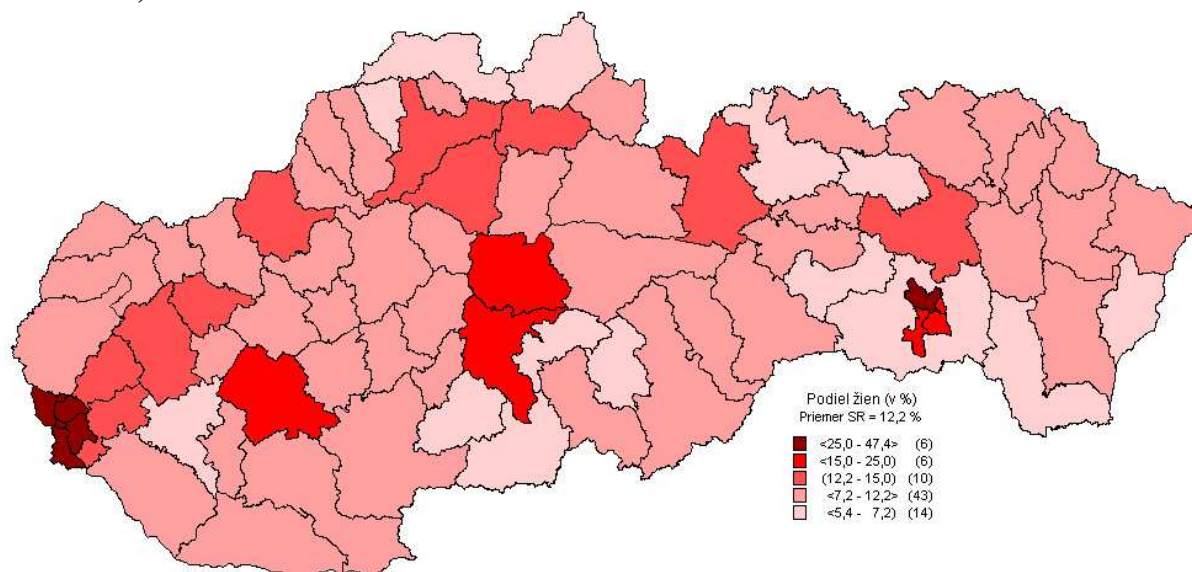
Obr. 7: Podiel mužov s vysokoškolským vzdelaním vo veku 25–64 rokov v okresoch Slovenska, SODB 2001

Zdroj: SODB 2001, vlastné triedenie a výpočty

Zo spomínaných regiónov však jednoznačne dominuje postavenie mestských okresov Bratislavy, kde sa podiel vysokoškolákov pohybuje v rozpätí 30–40 % u mužov a 25–33 % u žien. Čiastočne sa k týmto hodnotám približuje ešte prvý košický okres, kde podiel mužov vysokoškolákov v roku 2001 predstavoval 33 % a u žien 26 %. Na koniec ešte spomenieme špecifickú pozíciu okresu Bratislava I., kde zastúpenie absolventov vysokých škôl prekračuje 52 % u mužov a u žien 47 %.

Obr. 8: Podiel žien s vysokoškolským vzdelaním vo veku 25–64 rokov v okresoch Slovenska, SODB 2001

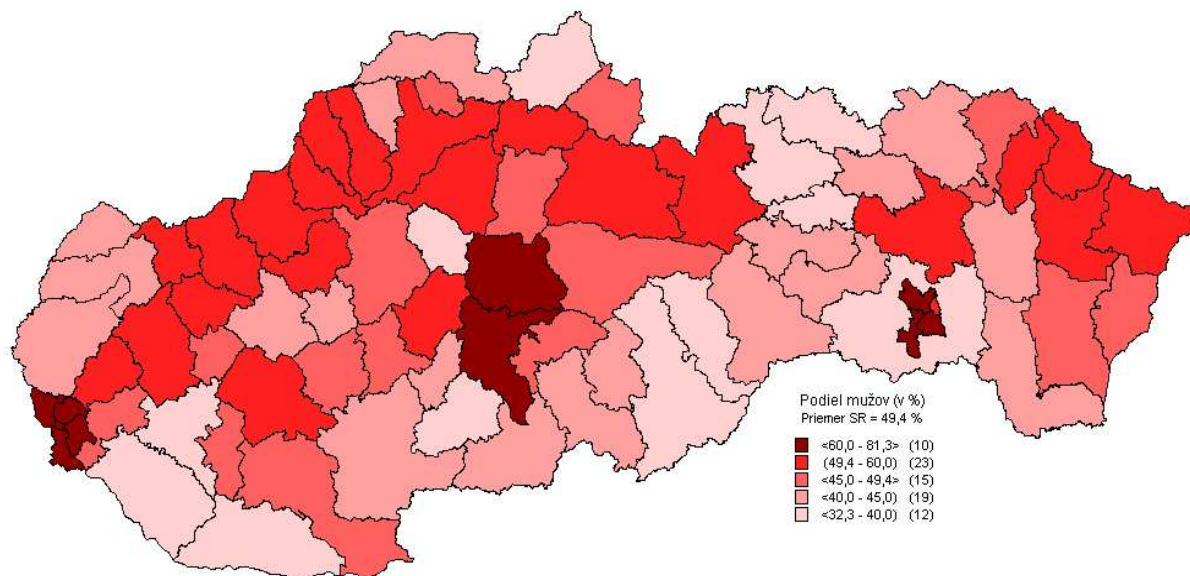
Zdroj: SODB 2001, vlastné triedenie a výpočty

4. Regionálne rozdiely v štruktúre osôb podľa najvyššieho dokončeného vzdelania vo veku 25–29 rokov

V populácii Slovenska môžeme v posledných dvoch desaťročiach sledovať pomerne významnú premenu vzdelanostnej štruktúry. Tento vývoj sa odzrkadľuje najmä v najmladších generáciách. Z tohto hľadiska je preto analýza dosiahnutého vzdelania vo veku 25–29 rokov dôležitým nástrojom pri pochopení celkovej premeny vzdelanostnej štruktúry v poslednom období.

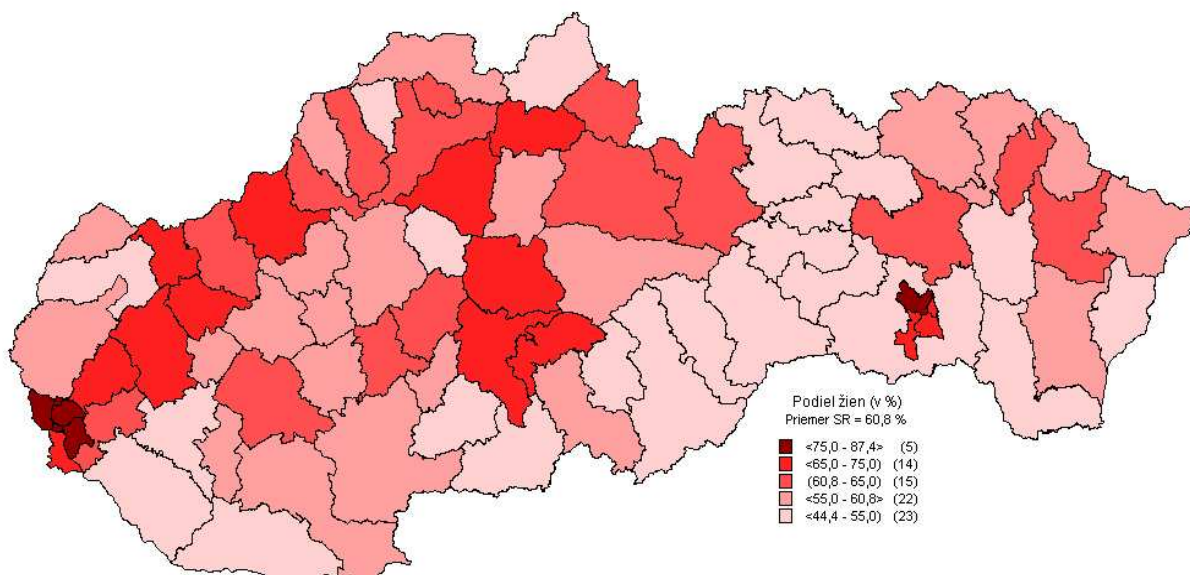
V roku 2001 takmer každý druhý muž vo veku 25–29 rokov mal vysokoškolské alebo stredoškolské vzdelanie ukončené maturitou. U žien tento podiel bol vďaka úplnému stredoškolskému vzdelaniu ešte vyšší a predstavoval takmer 61 %. Z celkového počtu 79 okresov bolo 33 v mužskej a 34 v ženskej časti populácie nad úrovňou týchto priemerných hodnôt. Z ich priestorového rozloženia je možné urobiť niekoľko záverov (obr. 9 a 10). Do veľkej miery sa potvrdili vyššie popísané disproporcie medzi jednotlivými okresmi z hľadiska vysokoškolského a úplného stredoškolského vzdelania, ktoré platili vo veku 25–64 rokov. Ukazuje sa, že tieto rozdiely sa prenášajú aj do mladších vekových skupín, čím sa v podstate opätovne neustále potvrdzujú. Preto aj u populácie vo veku 25–29 rokov platí, že najväčší podiel osôb s vyšším ako základným a stredoškolským vzdelaním bez maturity majú okresy Bratislavy, Košíc, ďalej Banská Bystrica, Zvolen, niektoré okresy Považia a tiež okresy Trnava, Pezinok. Okrem toho najnižší podiel týchto vzdelanostných skupín a súčasne najvyššie zastúpenie osôb s maximálne neúplným stredoškolským vzdelaním je vysoký v južných okresoch Slovenska s určitými prerušeniami od Dunajskej Stredy až po okres Košice-okolie resp. Vranov nad Topľou, na ktorý nadväzujú najmä okresy Gelnica, Spišská Nová Ves, Levoča, Kežmarok a Stará Ľubovňa.

Obr. 9: Podiel mužov s úplným stredoškolským alebo vysokoškolským vzdelaním vo veku 25–29 rokov v okresoch Slovenska, SODB 2001

Zdroj: SODB 2001, vlastné triedenie a výpočty

Obr. 10: Podiel žien s úplným stredoškolským alebo vysokoškolským vzdelaním vo veku 25–29 rokov v okresoch Slovenska SODB 2001

Zdroj: SODB 2001, vlastné triedenie a výpočty

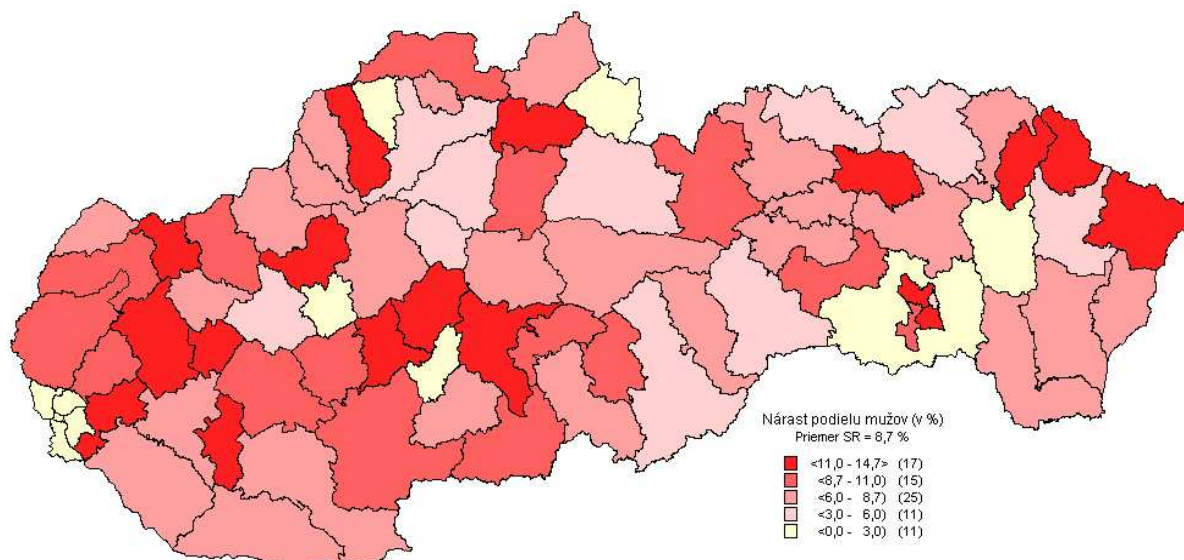
Z predchádzajúceho hodnotenia môžeme povedať, že regionálne rozdiely z hľadiska najvyššieho dosiahnutého vzdelania sú na Slovensku pomerne veľké. Navyše ako ukazujú výsledky za vekovú skupinu 25–29 ročných, tie sa navyše presúvajú aj do mladších generácií. Výsledkom je potom vznik a pretrvávajúce regiónov na slovenské pomery s nadpriemernou vzdelanostnou štruktúrou, a to predovšetkým v okresoch, v ktorých sú veľké hospodárske, kultúrne a tiež vzdelanostné centrá, a regiónov, kde je vysoký podiel osôb len so základným alebo neúplným stredoškolským vzdelaním.

5. Zmeny vo vzdelanostnej štruktúre okresov medzi rokmi 1991 a 2001

Medzi sčítaniami 1991 a 2001 došlo v populácii Slovenska k pomerne významným zmenám v štruktúre obyvateľstva podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania. Na jednej strane pokračovalo ďalšie znižovanie podielu osôb len so základným vzdelaním ako výsledok vymierania starších vekových skupín a na druhej strane sa zvyšovalo zastúpenie osôb s úplným stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním ako prejav zvyšovania vzdelanostnej úrovne najmladších vekových skupín. Koncepcia dostupných dát z týchto cenzov umožňuje okrem porovnania vzdelanostných štruktúr v regionálnom pohľade tiež analyzovať rozsah zmien medzi týmito cenzami. Ako sme už uviedli, najväčšie posuny ako výsledok zvyšovania vzdelanostnej úrovne v populácii Slovenska je možné vidieť v najmladšej vekovej skupine 25–29 ročných. Preto sme v nasledujúcej časti zamerali pozornosť práve na túto skupinu.

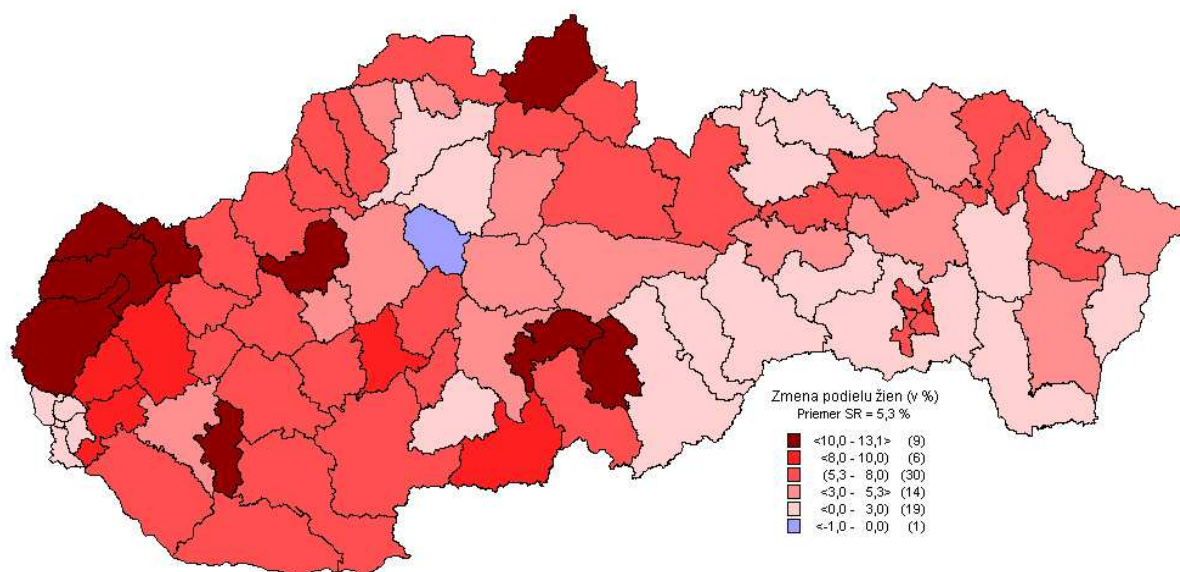
Celkovo sa medzi rokmi 1991 a 2001 vo veku 25 – 29 rokov podiel mužov s vyšším ako základným alebo neúplným stredoškolským vzdelaním zvýšil o necelých 9 % a u žien o viac ako 5 %. Regionálne rozdiely a mieru celkovej zmeny zachytávajú obr. 11 a 12. V mužskej časti sa nárast vysokoškolského alebo úplného stredoškolského vzdelania najviac prejavil v niektorých okresoch západného a stredného Slovenska a len v minimálnej miere na východe. Najnižšiu úroveň zmien mali okresy, kde už v roku 1991 bola vzdelanostná úroveň týchto regiónov nadpriemerná (okrem mestských okresov Košíc) a tiež regióny juhovýchodného Slovenska a severného Slovenska v oblasti Kežmarku a Starej Ľubovne. Ak odhliadneme od prvej skupiny okresov, potom sa ukazuje, že regióny, v ktorých došlo k najmenej zmene, sú súčasne oblasťami, kde sme v predchádzajúcich častiach v prevažnej miere poukázali na najhoršie vzdelanostné pomery. Dá sa preto povedať, že k pozitívnej premene vzdelanostnej štruktúry naštartovanej po roku 1989 v týchto okresoch zatiaľ nedochádza. Výsledkom takejto stagnácie alebo len minimálneho zlepšovania bude do budúcnosti prehlbovanie existujúcich disparít a ich možné ďalšie hospodárske a spoločenské zaostávanie.

Obr. 11: Zmena podielu mužov s úplným stredoškolským alebo vysokoškolským vzdelaním vo veku 25–29 rokov v okresoch Slovenska medzi sčítaniami 1991 a 2001

Zdroj: SĽDB 1991 a SODB 2001, vlastné triedenie a výpočty

Obr. 12: Zmena podielu žien s úplným stredoškolským alebo vysokoškolským vzdelaním vo veku 25–29 rokov v okresoch Slovenska medzi sčítaniami 1991 a 2001

Zdroj: SĽDB 1991 a SODB 2001, vlastné triedenie a výpočty

6. Regionálna typológia okresov podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania

Regionálna analýza vzdelanostnej štruktúry jednotlivých okresov na základe údajov o najvyššom dosiahnutom vzdelaní mužov a žien vo veku 25–64 a 25–29 rokov ukázala, že na Slovensku existujú pomerne výrazné rozdiely. Pre vytvorenie komplexného obrazu o vzdelanostnej úrovni v regiónoch však analýza jednotlivých stupňov vzdelania úplne nepostačuje. Syntetický pohľad na sledovanú problematiku poskytujú výsledky zhlukovej

RELIK 2011; Praha, 5. a 6. 12. 2011

analýzy. Tá umožnila usporiadať všetkých 79 okresov Slovenska do štyroch skupín, ktoré reprezentujú odlišné typy vzdelanostných štruktúr. Hlavnými faktormi, ktoré tieto regióny vytvárali, boli predovšetkým rozdiely v zastúpení osôb so základným a vysokoškolským vzdelaním vo vekovom spektre 25–64 ročných a tiež podiel osôb so základným vzdelaním vo veku 25–29 rokov.

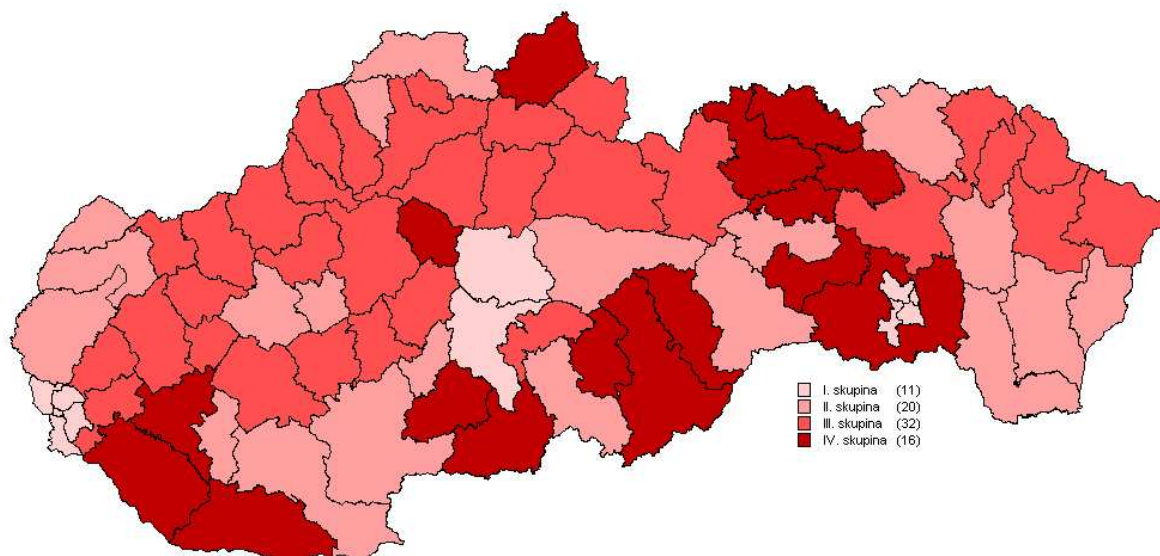
Vstupnými premennými do faktorovej a následne zhlukovej analýzy boli podiely mužov a žien vo veku 25–64 a 25–29 rokov so základným, stredným bez maturity, stredným s maturitou a vysokoškolským vzdelaním a tiež zmeny medzi rokmi 1991 a 2001 v zastúpení úplného stredoškolského alebo vysokoškolského vzdelania. Základné výsledky analýzy je možné vidieť na obr. 13 a v tab. 1 zobrazujúcej priemerné hodnoty vstupných premenných pre jednotlivé skupiny okresov.

Celkovo môžeme rozdeliť Slovensko do štyroch skupín okresov podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania. Kým prvá a tretia skupina predstavujú regióny s lepšími vzdelanostnými pomermi, druhá a najmä štvrtá skupina sú zložené z okresov vyznačujúcich sa vysokým zastúpením osôb s nižšími stupňami vzdelania.

Najlepšiu úroveň dosiahnutého vzdelania vykazuje prvá skupina okresov, kde patria mestské okresy Bratislavy a Košíc a ďalej okres Banská Bystrica a Zvolen. V nich je podiel osôb so základným alebo stredoškolským vzdelaním bez maturity najnižší spomedzi všetkých typov. Tento fakt platí vo veku 25–64 ročných a aj v najmladšej vekovej skupine, a to u mužov i žien. Vzhľadom na ich vysokú vzdelanostnú úroveň však medzi rokmi 1991 a 2001 v tejto skupine nedošlo k najväčším zmenám vo váhe osôb s úplným stredoškolským alebo vysokoškolským vzdelaním. Tento primát patrí tretej skupine okresov, ktorá sa svojimi vzdelanostnými charakteristikami zaradila za predchádzajúcu. Aj v nej môžeme vidieť pomerne nízke hodnoty podielu mužov i žien so základným vzdelaním. Na druhej strane však zastúpenie osôb s neúplným stredoškolským vzdelaním je už vyššie ako v prvej skupine a len vo veku 25–29 ročných sa výrazne odlišuje od ostatných skupín regiónov. V porovnaní s nimi však má najmä vyššie zastúpenie absolventov vysokých škôl a tiež osôb s úplným stredoškolským vzdelaním. Tieto rozdiely sú výraznejšie vo veku 25–29 rokov, kde došlo spomedzi všetkých skupín okresov aj k najväčším posunom medzi rokmi 1991 a 2001. Do tejto skupiny patria predovšetkým okresy Považia, ktoré na západe nadväzujú na Trnavu, Pezinok, Senec, Nitru Hlohovec, Zlaté Moravce, Žarnovicu, Žiar nad Hronom, Prievidzu a Bánovce nad Bebravou a ďalej pokračujú až k Popradu. Na východe Slovenska k nim ešte patria Prešov a región severovýchodného Slovenska Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Humenné a Snina.

Druhú skupinu tvoria tri okresy západného Slovenska na hraniciach s Českou republikou, ďalej okres Čadca, Bytča a Bardejov na severe Slovenska, Topoľčany, Partizánske a najmä juhoslovenské regióny Šaľa, Nové Zámky, Levice, Lučenec, Rožňava, s Banskou Štiavnicou a Detvou na strednom Slovensku. Okrem toho do tejto skupiny ešte spadajú štyri okresy juhovýchodného Slovenska Vranov nad Topľou, Trebišov, Michalovce a Sobrance. Predstavuje regióny s horšou vzdelanostnou štruktúrou a nižšou intenzitou zmien v poslednej dekáde.

Obr. 13: Regionálna typológia Slovenska podľa vybraných ukazovateľov najvyššieho dosiahnutého vzdelania

Zdroj: SĽDB 1991 a SODB 2001, vlastné triedenie a výpočty

Najhoršie vzdelanostné pomery na Slovensku sú v poslednej štvrtjej skupine. Tu priemerne podiel osôb so základným vzdelaním dosahuje vo veku 25 – 64 rokov u mužov takmer 20 % a u žien 30 %, pričom vysoké hodnoty tohto ukazovateľa sú aj v najmladšej sledovanej skupine 25–29 ročných. Okrem toho je tu aj najvyšší podiel osôb s neúplným stredoškolským vzdelaním vo veku 25 – 29 rokov a u mužov aj vo veku 25 – 64 rokov. Celkovo tak podiel osôb s vyšším ako základným alebo neúplným stredoškolským vzdelaním dosahuje vo veku 25–29 rokov len necelých 39 % u mužov a 50 % u žien. To je napríklad v porovnaní s prvou skupinou u mužov o takmer 27 % a u žien o 20 % menej. Intenzita zmeny medzi rokmi 1991 a 2001 bola v týchto regiónoch spomedzi všetkých skupín najmenšia.

Výsledky našej regionálnej typológie podporujú predchádzajúce zistenia a potvrdzujú existenciu pomerne veľkých rozdielov v štruktúre najvyššieho dosiahnutého vzdelania na Slovensku. Na jednej strane sú oblasti s vysoko nadpriemernými hodnotami podielu osôb s vysokoškolským a úplným stredoškolským vzdelaním a na druhej regióny, kde zastúpenie mužov i žien so základným vzdelaním vo veku nad 25 rokov zohráva dôležitú úlohu vo

RELIK 2011; Praha, 5. a 6. 12. 2011

vzdelanostnej štruktúre. Navyše intercenzálny vývoj ukazuje, že oblasti, ktoré sa vyznačovali podpriemernými vzdelanostnými pomermi, boli súčasne poznačené nízkou dynamikou zmien. Dá sa preto povedať, že existujúce regionálne disproporcie zohrávajú a aj do budúcnosti budú zohrávať dôležitý faktor v regionálnom vývoji jednotlivých oblastí Slovenska s dopadom vo viacerých sférach spoločenského života.

Tab. 1: Priemerné hodnoty vstupných premenných pre jednotlivé skupiny okresov na základe výsledkov faktorovej a zhlukovej analýzy

Číslo skupiny	Muži (v %)				Ženy (v %)				Zmena 2001 / 1991 (v %)*
	ZŠ	SbM	SsM	VŠ	ZŠ	SbM	SsM	VŠ	
<i>vo veku 25 – 64 rokov</i>									Muži
I.	6,6	29,7	33,3	30,4	10,9	19,3	44,7	25,1	8,4
II.	15,0	48,5	26,3	9,7	25,5	29,5	36,3	8,3	6,9
III.	11,0	46,3	29,7	12,9	20,0	29,7	39,3	10,7	9,4
IV.	19,2	49,2	23,5	7,7	29,8	29,5	33,2	7,0	7,7
<i>vo veku 25 – 29 rokov</i>									Ženy
I.	4,9	28,2	41,8	24,9	4,4	19,9	47,7	27,9	6,2
II.	9,6	46,2	33,2	10,4	9,6	34,3	44,1	11,6	6,0
III.	5,4	42,8	38,2	13,3	4,5	32,5	48,0	14,6	6,4
IV.	12,8	47,9	30,5	8,3	12,5	37,1	40,3	9,7	4,7

*Zmena v zastúpení osôb s úplným stredným alebo vysokoškolským vzdelaním vo veku 25 – 29 rokov medzi rokmi 1991 a 2001

Zdroj: SEDB 1991 a SODB 2001, vlastné triedenie a výpočty

7. Vnútna migrácia a jej vplyv na regionálne rozdiely v dosiahnutom vzdelaní

Migračná mobilita patrí medzi najdôležitejšie faktory ovplyvňujúce regionálny vývoj a je integrálnou súčasťou mechanizmov utvárajúcich geografickú organizáciu spoločnosti. Predstavuje zložitý mnohostranne podmienený proces, ktorý súčasne plní funkciu dôležitého syntetického indikátora interakcií komplexu sociálnych, ekonomických, demografických, ekologických podmienok na jednej strane a na strane druhej aktívne sa správajúcich subjektov (Čermák, 1996, 1997, 2001). Súčasne vnútorná migrácia predstavuje jeden z dôležitých faktorov ovplyvňujúcich priestorovú distribúciu osôb podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania.

Proces migrácie bol pred rokom 1989 značne deformovaný viacerými centrálnymi zásahmi (pozri napr. Kučera, 1994; Čermák, 1997 a 2001; Podolák, 2006). Výsledkom sociálne nivelizačnej plánovacej koncepcie spolu s účinným mechanizmom centrálného rozmiestňovania bytovej výstavby bolo potlačenie regionálnej selektívnej funkcie migrácie, čo sa prejavilo na jednej strane postupným znižovaním migračnej mobility a tiež uzatváraním migračných procesov do relatívne malých územných celkov, najmä okresov (Hampl, Kühnl, 1993).

RELIK 2011; Praha, 5. a 6. 12. 2011

Po roku 1989 stratila vnútorná migrácia koncentračný charakter. Nástup dekoncentračných tendencií sprevádza najmä nárast atraktivity malých obcí, prímestského bývania v zázemí veľkých a stredne veľkých miest. Súčasne sa prehĺbila dominancia sťahovania na krátke vzdialenosti, pričom až do začiatku 21. storočia sledujeme ďalšie klesanie migračnej mobility. Narastanie intenzity vnútornej migrácie, ktorého sme svedkami najmä v poslednej dekáde, je s najväčšou pravdepodobnosťou spojené s rozvojom bytovej výstavby a možnosťami získania finančných prostriedkov na bývanie, čiastočne sa zlepšujúcej dostupnosti bytov a formovaním trhových podmienok v oblasti vlastníctva a predaja bytov.

Výsledky analýzy vnútorného sťahovania osôb podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania v rokoch 1996–2010 poukazujú na zvyšujúce sa zastúpenie osôb s vyšším vzdelaním na celkovom objeme migrantov. Navyše je zrejmé, že vysokoškooláci majú ďaleko najväčšiu intenzitu sťahovania spomedzi všetkých vzdelanostných skupín, pričom patria k najčastejšie sa sťahujúcim osobám v rámci medzikrajskej migrácie. Ostatné skupiny osôb s nižším vzdelaním sa skôr sťahujú na menšie vzdialenosti (najmä medzi obcami v rámci okresov), a preto ich vplyv na regionálne rozdiely v dosiahnutom vzdelaní je menší. Aj preto sa v nasledujúcom texte budeme zaoberať predovšetkým sťahovaním osôb s vysokoškolským vzdelaním.

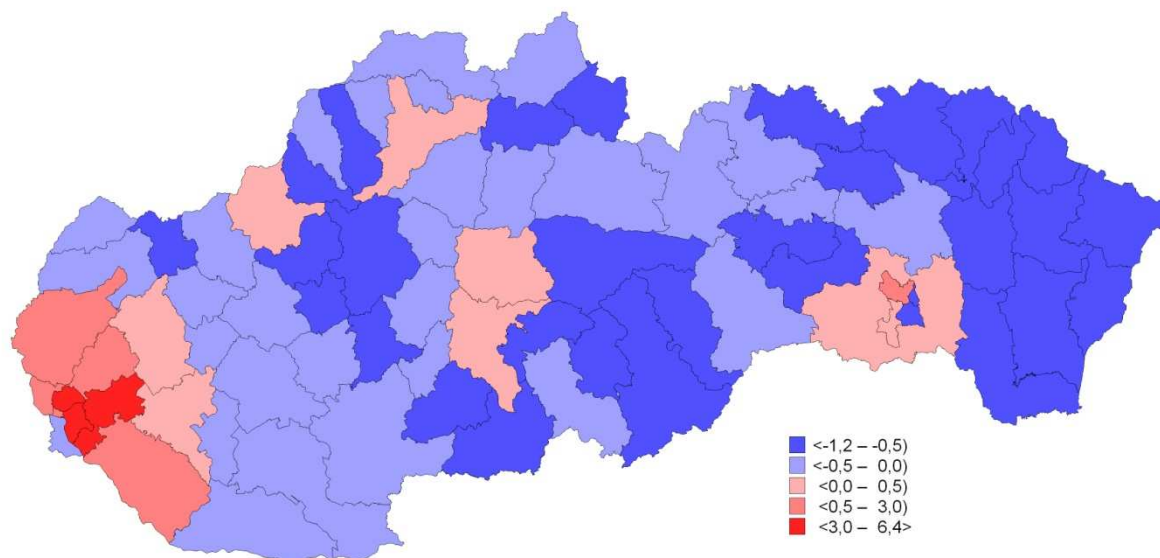
Najväčšími „dodávateľmi“ osôb s vysokoškolským vzdelaním sa v rokoch 1996–2010 stali predovšetkým marginalizované regióny východného a stredného Slovenska. Najväčšie migračné straty zaznamenali v okrese Prievidza, Michalovce a Spišská Nová Ves. Za nimi nasledovali Humenné, Trebišov, Bardejov, Vranov nad Topľou, Levice a Rimavská Sobota. Migračne ziskové boli predovšetkým ekonomické centrá krajiny s veľkými mestami a okresy v ich zázemí. Predovšetkým išlo o západnú časť Slovenska s Bratislavou a jej spádovou oblasťou. Druhé významnejšie centrum sa vyformovalo v meste Košice a v okrese Košice-okolie. Okrem nich vznikli ešte tri menšie a súčasne menej významné centrá. Na strednom Slovensku išlo o dvojicu okresov Banská Bystrica a Zvolen a na Považí to boli okresy Žilina a Trenčín. Zdrojovými oblasťami sa stali predovšetkým okresy na východe a severovýchode Slovenska (najmä okresy Medzilaborce, Svidník, Snina, Humenné, Sobrance a Stropkov), na juhu stredného Slovenska a tiež okresy z hornonitrianskeho regiónu (pozri obr. 14).

Veľmi podobný scenár môžeme nájsť aj pri sťahovaní osôb s úplným stredoškolským vzdelaním. Imigračné centrá v sledovanom období tvorili najmä niektoré bratislavské a košické okresy so svojím zázemím a tiež okres Zvolen. Kladné hodnoty migračného salda vykazovali však aj ďalšie okresy v ich blízkosti. Išlo predovšetkým o pás regiónov na západe Slovenska (okrem Myjavy), na ktorý nadväzovali okresy Považia (s výnimkou okresu Ilava

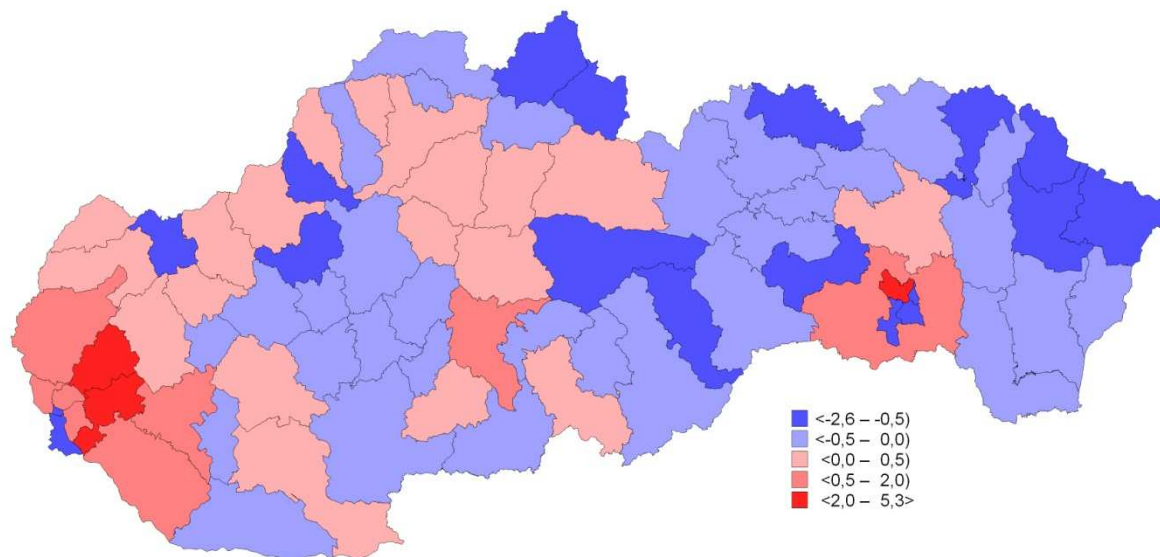
a Považská Bystrica) až po Liptovský Mikuláš. Na strednom Slovensku to boli okrem už spomenutého Zvolena okresy Banská Bystrica, Turčianske Teplice, Krupina a Lučenec.

Vnútorňou migráciou najviac strácalo osoby s úplným stredoškolským vzdelaním územie východného Slovenska (s výnimkou Košíc a okolia a Prešova) a to najmä na severovýchode krajiny a tiež pohraničné okresy na severe a juhu stredného Slovenska. Ďalší emigračný priestor vznikol v oblasti Hornej Nitry tiahnući sa až po hranice s Maďarskom. Výnimku predstavovali okresy Nitra a Nové Zámky s nízkym pozitívnym migračným saldóm.

Obr. 14: Hrubá miera migračného salda osôb s vysokoškolským vzdelaním v okresoch Slovenska (roky 1996–2010)

Obr. 15: Hrubá miera migračného salda osôb s úplným stredoškolským vzdelaním v okresoch Slovenska (roky 1996–2010)

Ak porovnáme vyššie uvedené regionálne rozloženie obyvateľstva s vysokoškolským a úplným stredoškolským vzdelaním s priestorovým rozmiestnením oblastí s kladnými

migračnými saldami týchto osôb, zistíme pomerne výraznú zhodu. Na druhej strane existuje aj výrazná zhoda medzi oblasťami s podpriemernou vzdelanostnou štruktúrou a záporným migračným saldom. Môžeme preto povedať, že proces vnútornej migrácie skutočne výraznou mierou stojí za existujúcimi regionálnymi rozdielmi vo vzdelanostnej štruktúre. Vzhľadom na zvyšujúcu sa mobilitu a jej charakter z pohľadu osôb podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania však môžeme predpokladať, že nielen dochádza k ich potvrdzovaniu, ale aj k ďalšiemu prehľbovaniu, čomu by nasvedčovala aj nízka dynamika intercenzálnych zmien v problémových regiónoch.

8. Záver

Vzdelanostná štruktúra regiónov Slovenska predstavuje dynamický systém, ktorý sa nielenže formoval dlhé obdobie, ale sa naďalej dynamicky mení. Naša analýza potvrdila a identifikovala existenciu pomerne významných regionálnych rozdielov v štruktúre obyvateľstva podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania. Najpriaznivejšie pomery existujú v hospodárskych centrách krajiny, kde osoby s vysokoškolským vzdelaním majú najväčšie zastúpenie. Ide predovšetkým o Bratislavu, Košice a okresy stredného Slovenska – Banskú Bystricu a Zvolen. Okrem nich sa najmä vďaka procesu suburbanizácie zlepšuje vzdelanostná štruktúra okresov v ich zázemí. Na opačnej strane stoja marginalizované regióny najmä v prihraničných regiónoch severného, severovýchodného a južného Slovenska, kde nachádzame nadpriemerné zastúpenie osôb s nízkym vzdelaním, a to aj v mladších generáciách. Navyše tieto oblasti sú súčasne dôležitými zdrojovými regiónmi osôb s vyšším vzdelaním ako výsledok predovšetkým ich marginalizovanej pozície z pohľadu možností uplatnenia po ukončení štúdia na vysokej škole. Proces vnútornej migrácie sa tak výraznou mierou podpisuje pod ich ďalšie zaostávanie a tiež prehľbovanie do budúcnosti.

Práca je čiastkovým výstupom grantovej úlohy MŠ SR a SAV VEGA č. 2/0213/09

Literatúra

- [1] BARTOŇOVÁ, D. 1997. *Demografické aspekty vnitřní a zahraniční migrace v České republice v 90. letech*. In: *Demografie*, 52 (3), s. 248–256.
- [2] ČERMÁK, Z. 1996. *Transformační procesy a migrační vývoj v České republice*. In.: M. Hampl a kol. *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Přírodovědecká fakulta UK, Praha: 179 – 197.

- [3] ČERMÁK, Z. 1997. *Geografické aspekty vnitřní migrace v České republice*. In: *Demografie*, 52 (3), s. 242–248.
- [4] ČERMÁK, Z. 2001. *Vývoj migrační mobility v devadesátých letech v České republice*. In.: M. Hampl a kol. *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Přírodovědecká fakulta UK, Praha: 87 – 98.
- [5] HAMPL, M., KÚHNL, K. 1993. *Migratory trends in former Czechoslovakia*. Acta Universitatis Carolinae – Geographica 27, Prague, p. 53 – 71.
- [6] JURČOVÁ, D. 2010. *Migračné toky v Slovenskej republike*. Bratislava, INFOSTAT.
- [7] KAMENÍČEK, J. 2003. *Lidský kapitál. Úvod do ekonomie chování*. Karolinum: Praha.
- [8] KOUBEK, J. 2010. *Několik poznámek k pojetí lidského kapitálu*. In: *Demografie*, 52 (3), s. 177–180.
- [9] KUČERA, M. 1994. *Populace České republiky 1918–1991*. Česká demografická společnost. Sociologický ústav AV ČR, Praha 198 s. ISBN 80-901674-7-0
- [10] LANGHAMROVÁ, J. 2009. *Reprodukce lidského kapitálu – Úvodní slovo*. In: *Reprodukce lidského kapitálu, vzájemné vazby a souvislosti*. Zborník z konferencie. VŠE Praha.
- [11] LANGHAMROVÁ, J., FIALA, T., HULÍK, V., MISKOLCZI, M., KAČEROVÁ, E. 2010. *Prognóza lidského kapitálu obyvatelstva České republiky do roku 2050*. In: *Demografie*, 52 (3), s. 181–196.
- [12] NOVÁK, J. 2007. *Riešenie regionálnych disparít v ekonomike prostredníctvom ekonomického vzdelávania*. In: *Ekonomické vzdelávanie a regionálny trh práce* : Bratislava 13.02.2007.
- [13] NOVÁK, J. 2009. *Ekonomické vzdelávanie ako nástroj rozvoja ľudských zdrojov*. In: *Sociálna politika súčasnosti v kontexte protirečení doby* [elektronický zdroj]: Bratislava, 28.-29. máj 2009.
- [14] PODOLÁK, P. 2006. *Vnútorňá migrácia na Slovensku*. In: Mládek, J. a kol. *Demogeografická analýza Slovenska*, Univerzita Komenského Bratislava, s. 73–77.
- [15] PORUBČINOVÁ, M. 2011. *Ľudský kapitál – bariéry a šance rozvoja v podmienkach informačnej spoločnosti*. In: *Prognostické práce*, Vol. 3, No. 1., p. 27–49.
- [16] ŠPROCHA, B. 2009. *Vzdelanosť a vzdelanostná štruktúra populácie Slovenska*. In: *Prognostické práce*, Vol. 1, No. 2., p. 145–241.
- [17] ŠPROCHA, B. 2010. *Vývoj vzdelanostnej štruktúry a vzdelávania na Slovensku*. In: *Slovenska štatistika a demografia*, 20 (1), s. 3–30.

Kontakt:

Branislav Šprocha

INFOSTAT – Výskumné demografické centrum

sprocha@infostat.sk